

ПСИХОЛОГІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 146–150

Розглядаються проблеми психологічної залежності в контексті кримінально-правових норм з метою їх вдосконалення.

Останнім часом однією з найпопулярніших тем у засобах масової інформації є тотальна психологічна залежність. Усе частіше ми стикаємося у повсякденному житті з такими явищами психологічної залежності, як ігроманія та інтернет-залежність. Значної популярності набули нетрадиційні релігії та духовні практики.

Необхідно розрізнити психологічну залежність у межах норми і тотальну. Кожна людина росте, живе та розвивається у певному соціальному середовищі, під впливом різноманітних психологічних чинників. У межах психічної норми існують форми залежності між батьками та дітьми, подружжям, членами команди в бізнесі та спорті, учнями та вчителями.

Проблема дослідження тотальної психологічної залежності в контексті кримінального права пов'язана передусім з такими інститутами кримінального права, як інститут безпосереднього виконання та інститут способу скоєння злочину.

О. А. Ліщинська дійшла висновку, що на виникнення тотальної психологічної залежності (ТПЗ) впливають, як мінімум, такі групи чинників:

- чинники індивідуальності (ослаблене Я);
- чинники середовища (інформаційні забруднення);
- чинники навмисного впливу (деструктивний контроль свідомості) [1, 243].

Аналізуючи перший чинник — ослаблене Я, слід зазначити, що індивідуальний розвиток особистості відбувається в різних умовах. На ранніх етапах розвитку вагомий вплив мають батьки.

Психоаналітики вважають, що головним у залежному поведженні є не імпульс до саморуйнування, а дефіцит адекватної інтерналізації батьківських фігур і, як наслідок, порушення спроможності до самозахисту [2, 33].

Причинами базисної тривоги у дітей називають: пряме або непряме підпорядкування, байдужість, неврівноваженість, відсутність уваги до індивідуальних потреб дитини, відсутність скеровування, приниження, хибність справжнього тепла. А головне — це відчуття дитиною прихованого ханжества серед оточуючих його людей: його відчуття, що любов батьків, християнське милосердя, чесність, шляхетність тощо можуть бути тільки удаваними [3, 78].

Крайніми, екстремальними формами стосунків між батьками і дітьми є деривація і симбіоз: в одному випадку, батьки ігнорують дитину і позбавляють її своєї любові, а в другому — батьки поглинають дитину своєю увагою, опікою та контролем [1, 244]. На думку С. В. Ільїної, як деривація, так і симбіоз, не тільки здійснюють виключно шкідливий вплив на образ Я та картину світу дитини, а й створюють психологічну базу, особливу перцептивну готовність для різних форм вторгнення: фізіологічного, сексуального, психологічного [4, 66].

Сформований у дитинстві синдром залежності може призвести до легкого маніпулювання свідомістю такої особи в уже дорослому житті.

Безумовно, людина перебуває під загрозою психологічної залежності й у зрілому віці. Часто людина може мати кумирів, брати до уваги авторитет певної людини, професіоналізм тощо. У межах норми протягом життя людина може мати кілька кумирів, із становленням особистості змінюються і кумири.

У патологічних умовах людина “залипає” на своєму кумирі, втрачає себе, живе не своїм життям, а розігрує чужу для себе роль [1, 245].

Філіп Зимбардо пропонує соціально-психологічну модель “обернення за допомогою пере-

конання”. Відповідно до цієї моделі члени культу занурені в групу і заохочуються до дій, що деіндивідуалізують індивіда, змушують відчути силу групи.

Конвей і Зигельман висунули гіпотезу про те, що культове обернення є результатом розрахованого маніпулювання інформацією, що веде до інформаційного перевантаження. Вони запропонували докази того, що культу підвищують уразливість щодо інформаційного перевантаження шляхом маніпулювання навколишнім середовищем новачка: несподівані зміни в дієті, що включають зменшення кількості протеїну; недостача сну; ізоляція і переїзд у незнайоме місце; постійна емоційна і фізіологічна стимуляція; запрограмовані “дитячі” соціальні контакти [10, 45].

Медитація та інші подібні до гіпнотичних методики, застосовувані культурами, викликають дезорієнтацію “узагальненої орієнтації в реальності”, що, на думку багатьох колишніх культистів, спричиняє розпад розумових процесів [9, 87].

Специфіку сучасної соціальної ситуації існування людини визначають чинники інформаційного суспільства:

- існування сучасної людини в інформаційному щільному середовищі: агресія мас-медіа і величезна кількість слабоконтрольованих контактів, обвал проблем, таких як екологічна, демографічна, сексуальна;
- атавізми тоталітарного режиму в масовій свідомості населення, готовність до рабської, слухняної поведінки;
- психологічна необізнаність населення як передумова безумовної податливості фаховому сугестивному тиску зацікавлених осіб;
- неможливість приховати фахові секрети від брудних ділків (за гроші перший ліпший може дістати інформацію про сучасні ефективні психотехнології);
- відсутність реально діючих суспільних соціальних інститутів психогієни та психопрофілактики.

Зважаючи на зазначені фактори виникає питання про інформаційно-психологічну безпеку особистості.

До соціально-психологічних чинників, що безпосередньо впливають на інформаційно-психологічну безпеку особистості, Г. В. Ложкін відносить такі: деформацію системи норм; неадекватну оцінку національних, культурних та історичних традицій; появу нових засобів впливу на свідомість; деструктивну роль нетрадиційних конфесій; ослаблення найважливіших соціокуль-

турних інститутів держави — науки, освіти, культури; відсутність сформованих психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у переважній частині всіх прошарків населення [3, 78–80].

З усього сказаного випливає, що нова інформаційна епоха та загальні процеси демократизації в нашому суспільстві вимагають нових підходів до безпеки життєдіяльності людини, а саме: розробки нових методів психологічної допомоги, спрямованих на подолання тотальної психологічної та культової залежності, розробки профілактичних заходів у вихованні дітей, юридична оцінка таких явищ, як психічна агресія, психологічне насильство та деструктивний контроль свідомості.

“У мене є для Вас дивна (надзвичайна) новина — Бог вас любить”, — приблизно з такими словами підходить вуличний проповідник. Замисліться: що могло притягнути його увагу саме до вас. Річ у тім, що у тварин і людей, інтелект яких низький або нівельований навчанням або гіпнотичними установками, розвинена емпатія — здатність сприймати і співпереживати чужі емоційні стани (згадайте, як відчуває ваш емоційний стан собака, кішка). Легконавіюваним людям психологи радять проходити через людну місцевість — ринок, привокзальну площу, паркову алею; утворивши перед собою точку зосередження уваги (подібно танцівнику під час виступу), максимально розпряміть спину і підніміть підборіддя [7, 200].

Зараз рекрутери все частіше працюють у парі. Психологічна обробка розпочинається за такою схемою: один із вербувальників стоїть перед людиною і наполегливо розповідає щось “про Бога”, а інший, який знаходиться позаду або з боку, невербально перешкоджає вашому шляху до відступу. Поле зору блоковано людиною, яка стоїть перед рекрутованим (візуальний блок), слух перевантажується словесним потоком (аудіальний блок), шкіро-м’язове відчуття (кінестетичний блок) говорить про дискомфорт (обидва рекрутери перебувають у вашій інтимній зоні 30–45 см), як наслідок — виникає стан дискомфорту, який у нейролінгвістичному програмуванні називається конфузійним трансом [7, 200].

Результати останніх досліджень показали, що довіра є одним із “золотих ключиків”, за допомогою яких можна змусити будь-яку людину відповісти вам “так” [8, 104].

У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що тотальна психологічна залежність може мати місце під впливом гіпнозу.

Свобода вибору — одна з найважливіших соціальних цінностей. Відкрите посягання на таку свободу, зрозуміло, натикається на супротив. Перед ініціатором впливу постають дві можливості:

- 1) знайти способи примусити іншого виконати вимогу;
- 2) замаскувати керуючий вплив так, щоб він не викликав заперечень об'єкта. Створити умови, за яких об'єкт сам прийме необхідне рішення.

Під прихованим управлінням об'єктом розуміють такий керований вплив на нього з боку суб'єкта, при якому справжня мета управління маскується суб'єктом, приховується від адресата впливу [5, 125].

У тлумачних словниках під гіпнозом розуміють сноподібний стан людини, який викликається психічним впливом, що супроводжується підкоренням волі людини, яка спить, волі людини, яка примушує іншу заснути (гіпнотизера), а також сам спосіб такого впливу. Словосполучення “сноподібний стан” вжито не випадково, адже у перекладі з грецької мови *hypnos* — це сон. Гіпноз — це штучна видозміна звичайного сну під впливом спеціальних прийомів.

Застосування гіпнозу дотепер не врегульовано в праві України. Російський дослідник В. Л. Райков вважає, що гіпноз має надзвичайно широкі можливості застосування у вирішенні завдань психологічного характеру, пов'язаних із психофізіологічною мобілізацією людини, розвитком її пам'яті, уваги, здатності до творчості тощо.

На думку В. Л. Райкова, гіпноз — це: 1) стан видозмінної свідомості, який виникає під впливом особливих ситуацій, особливих впливів та відчуттів; 2) психічний стан; 3) форма людського спілкування; 4) форма підвищеної психологічної керованості людини; 5) стан підвищеної і такої, що підвищується, навіюваності у кількісному відношенні аж до якісного стрибка стану змінюваної свідомості; 6) умови можливості розширення соціального та психологічного контакту в особливих випадках і життєвих ситуаціях [6, 104].

При вивченні даної проблеми слід говорити, що навіюваність під час гіпнозу може мати три форми: 1) у гіпнотичному сні; 2) у природному сні; 3) у звичайному стані.

Останній третій вид психологічного впливу виходить далеко за межі традиційного розуміння психологічного впливу. Психологічний вплив у широкому розумінні має місце у будь-якій формі спілкування людей. У пораді, вказівці, наказі, розповіді про власне бачення ситуації тощо. Впливовість такого психологічного спілкування

залежить від хисту промовця та від готовності слухача та його уважності. Дієвість психологічного впливу залежить також від авторитету особи, яка впливає. Такий авторитет особливо є важливим у стосунках батьки—діти, вчитель—учень, керівник—підлеглий тощо.

У літературі зустрічається термін “еріксонівський гіпноз” від прізвища американського психотерапевта Мільтона Еріксона (1901–1980 рр.), який розробив і застосував у психотерапевтичній практиці спосіб несвідомого впливу.

Навіювання в гіпнотичному стані певних незаконних кримінально-карних настанов являє собою суспільно-небезпечне діяння.

Вивчення спеціальної літератури показує, що гіпноз застосовують:

- 1) медичні працівники, які спеціально оволодівають прийомами гіпнотерапії як різновиду психотерапії;
- 2) артисти естради, які виступають у жанрі “психологічних дослідів”;
- 3) інші особи, які практично засвоїли деякі прийоми гіпнотизування.

Нормативні акти дозволяють використання гіпнозу в нашій країні тільки лікарям і тільки в медичних цілях.

Дослідження у сфері палеопсихології (психології епохи первісно-общинного ладу) дають змогу стверджувати спеціалістам, що гіпноз зародився ще в епоху Кроманьон. Гіпноз — це не продукт певного рівня людської свідомості, культури чи науки. З розвитком людського суспільства розвиваються судження про гіпноз, а сам по собі він є певним станом, в якому короткочасно або впродовж тривалого часу знаходиться головний мозок, а разом з ним і вся центральна нервова система людини.

У Стародавньому Римі особливий клан фокусників займався гіпнотизуванням людей і навіть тварин, примушуючи їх пильно дивитися на шматок дзеркала. У Стародавньому Єгипті хворих відправляли до міста Мемфіс, до храму Серапіса, де від доторку жерців вони впадали у сон і зцілювалися від хвороб.

У всі часи і в усіх народів спостерігається тенденція до містицизму і завжди є люди, які цим займаються, і якщо уважно придивитися до чорнокнижних видань, то вчені змогли б знайти цікаві факти із сфери гіпнотизму.

Проблема використання гіпнотичного впливу в кримінальних злочинних цілях існувала з 1784 р. Комісари французького короля описували сеанси магнетизму австрійського лікаря Франца Антона Мессмера (1734–1815 рр.). Терміна “гіп-

ноз” у ту епоху ще не існувало. Його замінював термін “тваринний магнетизм”.

У 1894 р. в Мюнхені суд присяжних засудив до трьох років позбавлення волі за шахрайство Чеслава фон Чінського. Прокуратура намагалася довести, що цей авантюрист за допомогою гіпнотичного впливу зміг подавити волю 38-річної багатой баронеси Ядвіги фон Цейдліц і організувати фіктивне весілля з нею з корисливою метою. І хоча психіатри, які були викликані до суду як експерти, припускали факт злочинного гіпнотизування потерпілої, суд присяжних вирішив, що застосування “кримінального гіпнозу” не доведене.

Побоювання можливості використання гіпнозу у злочинних цілях стало причиною дореволюційних органів влади прийняти відповідні нормативні акти. Так, Медичний департамент 9 липня 1890 р. (за старим стилем) видав припис № 4682, в якому говорилося: “Новгородський губернатор подав на розсуд міністерства внутрішніх справ клопотання місцевого Товариства лікарів про заборону в Росії виробництва публічних гіпнотичних сеансів.

Взявши до уваги: 1) що публічні гіпнотичні вистави завдають значної шкоди здоров’ю як особам, яких гіпнотизують, так і глядачам таких дослідів, причому в осіб, яких гіпнотизують, розвиваються різні істеричні, нервові і навіть душевні хвороби, які перетворюються іноді у справжню епідемію гіпнотичної манії; 2) що такі публічні вистави гіпнотизму дають зловмисникам можливість вивчити під час сеансів прийоми, які застосовуються для гіпнозу, і згодом їх застосувати для досягнення аморальних або злочинних цілей; 3) що взагалі гіпнотичні вистави, без відповідного наукового обґрунтування, можуть породжувати в суспільстві хибні поняття і навіть укорінювати забобони, а після гіпнотичний вплив може бути причиною порушення загіпнотизованими особами суспільного порядку і тиші і навіть вчинення ними злочинних діянь, Медична Рада постановила: 1) заборонити публічні сеанси гіпнотизму і магнетизму; 2) для застосування гіпнозу з лікувальною метою повинні мати дозвіл адміністративної влади тільки лікарі, при дотриманні вимог закону (ст. 115 т. XIII Уст. Лікар) щодо проведення операцій над хворими, тобто тобто не інакше, як у присутності інших лікарів”.

Безпосереднє виконання і гіпноз — зв’язок є очевидним, оскільки у випадку перебування особи в гіпнотичному стані, вона не розуміє значення своїх дій, суспільну небезпечність, не може сама керувати такими діями (аналогія із особою,

яка через своє малолітство чи психічне захворювання не може розуміти значення своїх дій).

Гіпноз як спосіб скоєння злочину може мати місце, наприклад, під час шахрайських дій.

Відповідно до ст. 40 Кримінального кодексу України не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, вчинені під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1). Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 цього Кодексу (ч. 2).

Вважаємо за доцільне внесення змін до ст. 40 КК України. Викласти частину першу у такій редакції: “Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, вчинені під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками”.

Частину другу вважати частиною третьою. Частину другу викласти у такій редакції: “Під психічним насильством слід розуміти будь-який незаконний вплив або маніпулювання свідомістю людини, у тому числі гіпноз”.

Література

1. Ліщинська О. А. Аналіз чинників виникнення тотальної психологічної залежності.
2. Хорни К. Ваши внутренние конфликты. — М. — С. 33.
3. Ложкин Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности // Персонал. — 2002. — № 3. — С. 78–81.
4. Ильина С. В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопр. психол. — 1998. — № 6. — С. 65–74.
5. Шейнов В. П. Психология власти. — М.: Ось-89, 2003. — 528 с.
6. Райков В. Л. Гипнотическое состояние сознания как форма психического отражения // Психол. журн. — Т. 3. — 1982. — № 4. — С. 104–114.
7. Реуцкий М. В. Тоталитарные секты: механизм рекрутирования // Профилактика психологического насилия и манипулювання свідомістю та розвиток критичного мислення в молодіжному середовищі. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 трав. 2004 р., м. Київ). — К.: Укр. центр політ. менеджменту. — С. 200–202.
8. Хоган Кевин. Психология влияния: техники манипуляции в бизнесе и личном общении / Пер с англ. — М.: ООО “И Д. Вильямс”, 2007. — 352 с.

9. Волков Е. Н. Основные модели контроля сознания (реформирования мышления) // Журн. практич. психол. — 1996. — № 5. — С. 86–95.

10. Фромм Э. Бегство от свободы. — М.: Прогресс, 1990.

Проаналізовано чинники виникнення тотальної психологічної залежності, незаконне маніпулювання свідомістю, гіпноз у контексті кримінально-правових норм та запропоновані зміни до Кримінального кодексу України.

Проанализированы предпосылки возникновения тотальной психологической зависимости, незаконное манипулирование сознанием, гипноз в контексте уголовно-правовых норм и предложены изменения в Уголовный кодекс Украины.

This article contains the analyses of the total psychological depending, the legal manipulation with mentality, the hypnoses in the context of the criminal-legal norms and he changes to the Criminal Code of Ukraine are proposed.

Надійшла 14 лютого 2011 р.